

IJTIMOYIY-SIYOSIY MATNLARNING LINGVAPRAGMATIK SALOHIYATI

Guzal Shodiyeva

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Xorijiy til amaliy fanlar kafedrası o`qituvchisi

E-mail: gozalshodiyeva0@gmail.com

Tel: 97 449 3110

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10409290>

ARTICLE INFO

Received: 14th December 2023

Accepted: 19th December 2023

Online: 20th December 2023

KEY WORDS

Diskurs, diskursiv so`zlar, pragmatika, pragmatik salohiyat, nutq taktikasi, pragmatik presuppozitsiyalar, "empatiya" tushunchasi.

ABSTRACT

Hozirgi zamonaviy tilshunosligimizda diskurs atamasi shakllangan. Diskurs atamasi iltimoij -siyosiy matnlarda aniqlikni talqin qilsa, pragmatika esa nutqdagi kommunikativ ta`sirni qanchalik maqsadlilikini ko`rsatadi. Ushbu maqolada pragmatik salohiyatlar haqida so`z boradi. Pragmatik xususiyatlar orqali, siz ijtimoiy-siyosiy matnlarni to`g`ri va maqsadli tahlil qilishingiz mumkin.

Ijtimoy va gumanitar fanlar diskursni til orqali ifodalangan shakllangan fikr tarsi sifida ta`riflaydi. Zamonaviy yondashuvlar nuqtai nazaridan, diskurs murakkab kommunikativ hodisa bo`lib, matnga qo`shimcha ravishda matnni tushunish uchun zarur bo`lgan qo`shimcha lingvistik omillarni (fikrlar, dunyo haqidagi bilimlar, qabul qiluvchining maqsadlari, munosabatlari) o`z ichiga oladi.

"Diskurs" tushunchasi tadqiqotchining lingvistik belgini o'ziga yopiq tizim elementi sifatida tor tushunchasidan tashqariga chiqish zarurligini tan olish bilan birga tilshunoslikka kirdi, ammo kommunikativ tilshunoslikning asosiylaridan biri hisoblanadi. va zamonaviy ijtimoiy fanlar, u ko'plab ilmiy talqinlarga imkon beradi va tushuntirishni talab qiladi.

O'rganilayotgan muammo bo'yicha nazariy adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, tilshunoslikda "diskurs" atamasining umumiy qabul qilingan ta'rifi hali mavjud emas, ammo bu kontseptsiyaga aniqlik kiritishda uning bir qator tegishli tushunchalardagi o'rnini aniqlash kerak: "til - nutq - nutq - matn" kabi.

Shunday qilib, birinchidan, nutq toifasi lingvo-ijtimoiy sohaga, matn esa lingvistik sohaga tegishli. Matn ba'zi kommunikativ hodisaning og'zaki qaydi sifatida, nutq esa jonli muloqotda, voqea jihatida tilning amalga oshirilishi sifatida belgilanadi; ikkinchidan, nutq va matn jarayon va natija sifatida qarama-qarshidir; uchinchidan, nutq real nutq hodisasi, hozirgi nutq faoliyati sifatida qaraladi va matn real vaqtga qattiq bog'lanmaydi, u nutqda amalga oshiriladigan mavhum psixik konstruksiyadir: to`rtinchidan, nutq an'anaviy ravishda faqat tovush, og'zaki nutq bilan bog'lanadi. Matn esa yozma shaklda ifodalanadi.¹

¹ Shinkarenkova M. B. rus she'riyati nutqining tuzilishi// siyosiy tilshunoslik. Ser. Tilshunoslik. 2005. № 16. 232-241-betlar.

Turli nuqtai nazarlarni tahlil qilib, shunday xulosaga kelishimiz mumkin-ki, real muloqot sharoitida matn sifatida tushunilgan nutq turli o'lchamlarga imkon beradi. Bu esa tilshunos olim M. Stubbsning fikrini tasdiqlaydi. nutqning uchta asosiy xususiyatini ajratib ko'rsatish:

- 1) rasmiy ma'noda, bu til birligi bo'yicha hajmi jihatdan ustunlik qiladi;
- 2) ijtimoiy kontekst mazmun jihatidan nutqda tilning qo'llanilishi bilan bog'liq;
- 3) Tashkilotchiligiga ko'ra, nutq interaktivdir.²

Shuni ham ta'kidlash kerak-ki, matnning bir tomoni pragmatik vaziyatga qaratiladi, bu esa matnning izchilligini, kommunikativ adekvatligini aniqlash, uning ma'no va prezaminalarini aniqlashtirish, izohlash uchun ishlatiladi. Matnning ikkinchi tomoni psixik jarayonlarga qaratiladi.³ Demak, keng ma'noda so'z-talaffuz tizimi, grammatika va sintaksis va har qanday ijtimoiy guruhga tegishli ma'nolarni hosil qila oladi. Siyosiy texnologiyalarning jadal rivojlanishi, ommaviy axborot vositalarining rolining o'sishi va siyosatning teatrlashtirilganligi faoliyati nazariya va amaliyotga hamda siyosiy aloqalarga jamoatchilik e'tiborini oshirishga yordam beradi. Siyosat deganda siyosiy muloqot uchun mo'ljallangan, har qanday milliy tilning maxsus belgilar tizimiga ega bo'lgan turli institutsional so'zlar tushuniladi. Siyosiy nutqning diqqat markazida doimo o'ziga xos lingvistik shaxs, ya'ni muayyan siyosiy arbob turadi. So'nggi paytlarda siyosiy so'z har bir alohida lingvistik va institutsional so'z turi sifatida ma'lum bir tashkilotni yoki, ma'lum bir muassasani ifodalaydi" (bizning holimizda hokimiyat): hukumat yoki muxolifat, partiya, fraksiya ham ko'plab mahalliy tadqiqotchilarning e'tiborini tortadi.⁴

"Pragmatika" atamasi XX asr 30-yillarning oxirlarida Ch. U. Morris tomonidan ilmiy foydalanishga kiritilgan⁵, ammo lingvistik tadqiqotlar sohasi sifatida pragmatikani aniqlash va shakllantirish 60-yillar oxiri va 70-yillarning boshlarida Z. Vendler tomonidan nutq aktlarining mantiqiy va falsafiy nazariyalari ta'siri ostida. J. Ostin. J.R. Searle, P. Gritse tomonidan ma'noning pragmatik nazariyalari va P.F. Strouson, L. Linskiyning pragmatik murojaat nazariyalari va boshqalar tomonidan o'rganildi.

Aniq chegaralarga ega bo'lmagan pragmatika, birinchi navbatda, kommunikativ vaziyat bilan bog'liq masalalarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ba'zi tadqiqotchilar buni aniq deb hisoblashadi. og'zaki yoki yozma nutqdan ma'lumot oladigan retseptor. Shunga ko'ra, nutqning kommunikativ ta'sir ko'rsatish qobiliyati, qabul qiluvchining xabar qilinayotgan ma'lumotlarga mazmunli va o'ziga xos munosabatda bo'lishiga olib kelishi, boshqacha aytganda, ushbu ma'lumotni qabul qiluvchiga maqsadli ta'sir ko'rsatishi pragmatik jihat yoki nutqning pragmatik salohiyati deb ataladi.

Siyosiy matnda maqsadli yo'nalishning pragmatik salohiyatini ochib beradi. Tilshunoslikning Buyuk ensiklopediyasida qayd etilgan mavzu matnida ularning har birida ta'kidlangan quyidagi yetti pragmatik xususiyatni aniqlash va o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash uchun asos bo'ladi.

² Stubbs M. 1983. Elektron manba

³ BES Lingvistika, 1998

⁴ R.D.Kerimov nemis siyosiy nutqidagi kontseptual metaforaning vazifalari: sat. ilmiy. tr. E.A.Pimenova, M.V.Pimenova. Kemerov: Grafika, 2005 yil. 141 b.

⁵ Gnoseologiya va fan falsafasi entsiklopediyasi

Birinci pragmatik xususiyat bayonotning aniq / yashirin maqsadlarining ishlashida yotadi, ya'ni qotillik kuchlarida ba'zi ma'lumotlarni, fikrlarni, buyruqlarni, so'rovlarni, maslahatlarni, va'dalarni, uzrlarni, shikoyatlarni va boshqalarni uzatishni o'z ichiga oladi.⁶ Pragmatik yoki diskursiv belgilar deb ataladigan ma'lum so'zlar yoki kirish birikmalari bilan ifodalangan pragmatik vositalar orqali ifodalanadi.⁷

Mahalliy tilshunoslikda tadqiqotlarda asosan "diskursiv so'zlar" atamasi qo'llaniladi, ammo "diskursiv belgilar" atamasi ham uchraydi, chunki bu "marker" atamasi. Bu matnning tuzilishini belgilovchi indikativ signal sifatida diskursiv lug'at ishlatilishini ko'rsatadi.

O'zbek tilidagi siyosiy matnda ta'sirchan kuchni amalga oshirish imkoniyatlarini o'rganish uchun o'zaro ta'sir jarayonini aks ettiruvchi pragmatik funktsiyalarni taqsimlash asosida ularni uch guruhga ajratadigan diskursiv belgilar tasnifiga murojaat qilish kerak. So'zlovchi va tinglovchi o'rtasida hamda aytilgan gapga so'zlovchining munosabatini bildiradi.⁸ Bunday belgilar:

1) matnning izchilligini ta'minlovchi belgilar. Ular, shuningdek, o'z ichiga oladi:

- belgilarga ishora qiladi;
- ma'lumotlar tartibi;
- matndagi materialning tartibi;
- yangi yoki qo'shimcha ma'lumotlarni kiritish;
- ma'lumot yoki spetsifikatsiyani takrorlash;
- ifodalangan fikrni aniqlashtirish, takrorlash;
- axborotning ta'kidlashi va ahamiyati;
- qarama-qarshilik yoki taqdimotning asosiy chizig'idan chiqish va misollar bilan tanishtirish;
- xulosa yoki yukuniy qism:

2) muallifning fikri yoki muallifning ma'lumotga bahosi ko'rsatilgan va so'zlovchining aytilgan narsaga munosabatini bildiruvchi belgilar;

3) ma'ruzachi va tinglovchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonini qabul qiluvchining asosiy bilimlariga murojaat qilish yoki ilgari taqdim etilgan materialga havola orqali aks ettiruvchi belgilar;

Ingliz tilidagi siyosiy matnda ta'sirchan kuchni amalga oshirish imkoniyatlarini o'rganish uchun asos B. Freyzer tomonidan pragmatik belgilar tasnifi bo'lib, u A.V. Shevchuk "Siyosiy nutq qurilishining pragmatik xususiyatlari" nomli ilmiy izlanishida o'zgartirilgan shaklda taqdim etilgan va belgilarni quyidagilarga ajratadi:

- ma'ruzachining taklifda ifodalangan dunyo holatiga sub'ektiv munosabatini ifodalovchi baholovchi belgilar;
- so'zlovchi ifodalaydigan nutq belgilarining uslubi xabarga, uslubga, nutq uslubiga qarab;
- yuqori/past ifodalovchi dalil belgilari ishonchlilik darajasi;

⁶ J. Ostin So'z harakat sifatida// yangi xorijiy tilshunoslikda. M.,1986 yil. Qopqoq. 17. 22-129 betlar.

⁷ Van Dijk T.A. Introduction: Levels and dimensions of discourse: handbook. London: Academic Press, 1985. 12p.

⁸ S.V. Kogut rus va nemis tilidagi geologik ilmiy maqolalardagi diskursiv markerlar // Tomsk davlat gazetasi. un-ta. 2014. № 380. 18-23 betlar.

- fikrlar orasidagi turli mantiqiy munosabatlarni ifodalashga xizmat qiluvchi ketma-ketlik belgilari;
- buni aniq e'lon qilishga xizmat qiluvchi ta'sir belgilari ma'ruzachi qabul qiluvchiga qanday ta'sir qilmoqchi;
- "mish-mish belgilari" deb ataladi;
- manbaga, nutq muallifiga tegishli belgilar va hokazo asosiy tarkib;
- kuchni ta'kidlash funktsiyasini bajaradigan urg'u belgilari markerlarni yumshatish.⁹

Ikkinchi pragmatik xususiyat nutq taktikasi bilan ifodalanadi. Asosiy strategik maqsadga erishishga qaratilgan bir yoki bir nechta nutq harakatlari sifatida tavsiflanadi.¹⁰

Uchinchi pragmatik xususiyat - bu "hamkorlik printsipli" ga bo'ysunadigan va qabul qilingan maqsad va suhbat yo'nalishiga muvofiq og'zaki muloqotni tahlil qilishni o'z ichiga olgan suhbat qoidalari. Tadqiqotchi G.P. Gritse tomonidan o'zaro tushunishga erishishga e'tibor qaratishni "konversiya maksimumlari" yoki "suhbat maksimumlari" deb ataladi.¹¹ G.P. Gricening barcha iboralari to'rt turga bo'linadi: sifatlar, miqdorlar, munosabatlar va ifoda shakllari.¹²

To'rtinchi pragmatik xususiyat - so'zlovchining munosabatini aniqlash va uning so'zlarining pragmatik ma'nosini til vositalarini tahlil qilish va manzilga ta'sir qilish uchun zarur bo'lgan maqsadli munosabat mavjudligini aniqlashdir.¹³

Beshinchi pragmatik xususiyat sifatida ma'lumotnomaning, ya'ni topshiriqning ishlashi hisobga olinishi kerak ob'ektlarga til ifodalari so'zlovchining niyatlaridan kelib chiqadigan voqelik.

Siyosatchilarning bayonotlarida butun nutq ishi davomida amalga oshiriladigan ma'lum miqdordagi tildan tashqari ob'ektlar yoki ob'ektlar guruhining mavjudligi, shuningdek matnda ma'lum bir tushunchalar to'plamining doimiy mavjudligi, bir xil tildan tashqari ob'ektlarga adresat, so'zlovchiga kerakli tasvirni yaratishga, atrofdagi dunyo haqidagi fikrni ifodalashga yoki adresatni aynan shu tasvirga erishish zarurligiga ishonitirishga imkon beradi.¹⁴

Ma'lumotnomaning ishlashini tahlil qilishni o'rganish tadqiqotchi A.S. Deyxis tomonidan to'liq tavsiflangan referentlarni taqdim etishning eng keng tarqalgan usullaridan biri sifatida amalga oshiriladi. Kalashova o'zining "Siyosiy nutqda deyxis orqali murojaat qilishning

⁹Shevchuk, Ko`rasatilgan asar. 2004

¹⁰ I.N.Borisova so'zlashuv dialogidagi diskursiv strategiyalar //rus so'zlashuvi shahar madaniyatining hodisasi sifatida/ostida. tahririda T.V.Matveyeva. Yekaterinburg, 1996 yil. 21-48-betlar.

¹¹ Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics / Eds. P. Cole, J.L. Morgan. N.Y.: Academic Press, 1975.

¹² I.M.Kobozeva Ommaviy axborot vositalari tilini tahlil qilishning lingvistik-pragmatik jihati // tezislar banki. Bo'lim: nashriyot va matbaa. 2012.

¹³A. A.Kiryushkina baholovchi bayonotning pragmatik ma'nosi // shaxs-so'z-jamiyat: 8 ta xalqaro materiallar. ilmiy.-amaliyot. konf., 2008 yil 28-29 aprel.: Tilshunoslik (2-Bo'lim). Minsk, 2008 yil.

¹⁴ V.Z.Demyankov Ommaviy axborot vositalarida siyosiy nutqning talqini: darslik. M.: Moskva davlat universiteti nashriyoti, 2001.133 b.

lingvistik va pragmatik xususiyatlari (F. Kastroning ommaviy nutqlari misolida)" ilmiy izlanishlarida keltirib o'tilgan.¹⁵

Keyingi, oltinchi, pragmatik xususiyat - pragmatik presuppozitsiyalar ("presuppozitsiya" atamasi lotincha "prae" – "oldinda", "oldin" va "suppositio" – "faraz" so'zlaridan kelib chiqqan) bo'lib, ularni ma'ruzachining kontekstni o'rganish yoki maqsadga muvofiqligi (pragmatik presuppozitsiya holatida) yoki uning haqiqati (semantik presuppozitsiya holatida) uchun berilgan bayonotlari o'rganish tahlili shuni taqozo etadi.

Oxirgi pragmatik xususiyat so'zlovchining u xabar bergan narsaga bo'lgan munosabatida mavjud. Funktsional-kommunikativ sintaksis doirasida bu munosabatni ifodalashning turli usullari M.V. Vsevolodova va S. Kunolar tadqiq etishgan. Ta'riflangan voqea ishtirokchisining nuqtai nazarini ma'ruzachi tomonidan qabul qilish darajasini aniqlash uchun "empatiya" tushunchasini S. Kuno kiritgan. Pragmatik omillar bilan bog'liq hodisalar, ya'ni ma'ruzachi, xabarning qabul qiluvchisi va aloqa holati bilan, juda xilma-xil va lingvistik hodisalarning keng doirasiga ta'sir qiladi.

Pragmatik elementning turli darajalari so'zning leksik ma'nosigagina emas, balki grammatik kategoriyalar va sintaktik tuzilmalarning ma'nolariga ham kirishi mumkinligi bilan tasdiqlanadi.

Shuni ham ta'kidlash kerak-ki, matnning bir tomoni pragmatik vaziyatga qaratiladi, bu esa matnning izchilligini, kommunikativ adekvatligini aniqlash, uning ma'no va prezaminalarini aniqlashtirish, izohlash uchun ishlatiladi. Matnning ikkinchi tomoni psixik jarayonlarga qaratiladi. Demak, keng ma'noda so'z-talaffuz tizimi, grammatika va sintaksis va har qanday ijtimoiy guruhga tegishli ma'nolarni hosil qila oladi. Siyosiy texnologiyalarning jadal rivojlanishi, ommaviy axborot vositalarining rolining o'sishi va siyosatning teatrlashtirilganligi faoliyati nazariya va amaliyotga hamda siyosiy aloqalarga jamoatchilik e'tiborini oshirishga yordam beradi. Siyosat deganda siyosiy muloqot uchun mo'ljallangan, har qanday milliy tilning maxsus belgilar tizimiga ega bo'lgan turli institutsional so'zlar tushuniladi. Siyosiy nutqning diqqat markazida doimo o'ziga xos lingvistik shaxs, ya'ni muayyan siyosiy arbob turadi. So'nggi paytlarda siyosiy so'z har bir alohida lingvistik va institutsional so'z turi sifatida ma'lum bir tashkilotni yoki, ma'lum bir muassasani ifodalaydi" (bizning holimizda hokimiyat): hukumat yoki muxolifat, partiya, fraksiya ham ko'plab mahalliy tadqiqotchilarning e'tiborini tortadi.

References:

1. Van Dijk T.A. Introduction: Levels and dimensions of discourse: handbook. London: Academic Press, 1985. 12 p.
2. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics / Eds. P. Cole, J.L. Morgan. N.Y.: Academic Press, 1975.
3. Shinkarenkova M. B. rus she'riyati nutqining tuzilishi// siyosiy tilshunoslik. Ser. Tilshunoslik. 2005. № 16. 232-241-betlar.

¹⁵ A.S.Kalashova siyosiy nutqning referent-pragmatik asoslari (F. Kastroning ommaviy nutqlari materiallari asosida): diss., Filol.fanlar nomzodi: Stavropol, 2011 yil. 234 b.

4. Stubbs M. 1983. Elektron manba.
5. BES Lingvistika, 1998.
6. R.D.Kerimov nemis siyosiy nutqidagi kontseptual metaforaning vazifalari: sat. ilmiy. tr. E.A.Pimenova, M.V.Pimenova. Kemerov: Grafika, 2005 yil. 141 b.
7. Gnoseologiya va fan falsafasi entsiklopediyasi.
8. J. Ostin So'z harakat sifatida// yangi xorijiy tilshunoslikda. M.,1986 yil. Qopqoq. 17. 22-129 betlar.
9. S.V. Kogut rus va nemis tilidagi geologik ilmiy maqolalardagi diskursiv markerlar / / Tomsk davlat gazetasi. un-ta. 2014. № 380. 18-23 betlar.
10. Shevchuk, Ko`rasatilgan asar. 2004.
11. I.N.Borisova so'zlashuv dialogidagi diskursiv strategiyalar //rus so'zlashuvi shahar madaniyatining hodisasi sifatida/ostida. tahririda T.V.Matveyeva. Yekaterinburg, 1996 yil. 21-48-betlar.
12. I.M.Kobozeva Ommaviy axborot vositalari tilini tahlil qilishning lingvistik-pragmatik jihati // tezislar banki. Bo'lim: nashriyot va matbaa. 2012.
13. A. A.Kiryushkina baholovchi bayonotning pragmatik ma'nosi / / shaxs-so'z-jamiyat: 8 ta xalqaro materiallar. ilmiy.- amaliyot. konf., 2008 yil 28-29 aprel.: Tilshunoslik (2-Bo'lim). Minsk, 2008 yil.
14. V.Z.Demyankov Ommaviy axborot vositalarida siyosiy nutqning talqini: darslik. M.: Moskva davlat universiteti nashriyoti, 2001.133 b.
15. A.S.Kalashova siyosiy nutqning referent-pragmatik asoslari (F. Kastroning ommaviy nutqlari materiallari asosida): diss., Filol.fanlar nomzodi: Stavropol, 2011 yil. 234 b.